

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Sinterklaas, katholieken en de natie

Helsloot, J.I.A.

published in

Aan plaatsen gehecht. Katholieke herinneringscultuur in Nederland
2012

document version

Peer reviewed version

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Helsloot, J. I. A. (2012). Sinterklaas, katholieken en de natie. In *Aan plaatsen gehecht. Katholieke herinneringscultuur in Nederland* (blz. 157-175). Valkhof Pers.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

Prins Hendrikkade en Sint-Nicolaaskerk anno 2012. Rechts de bouwketen van de Noord-Zuidlijn. (foto Lodewijk Winkeler)

Sinterklaas, katholieken en de natie

De kade bij de Sint-Nicolaaskerk in Amsterdam

157

JOHN HELSLOOT

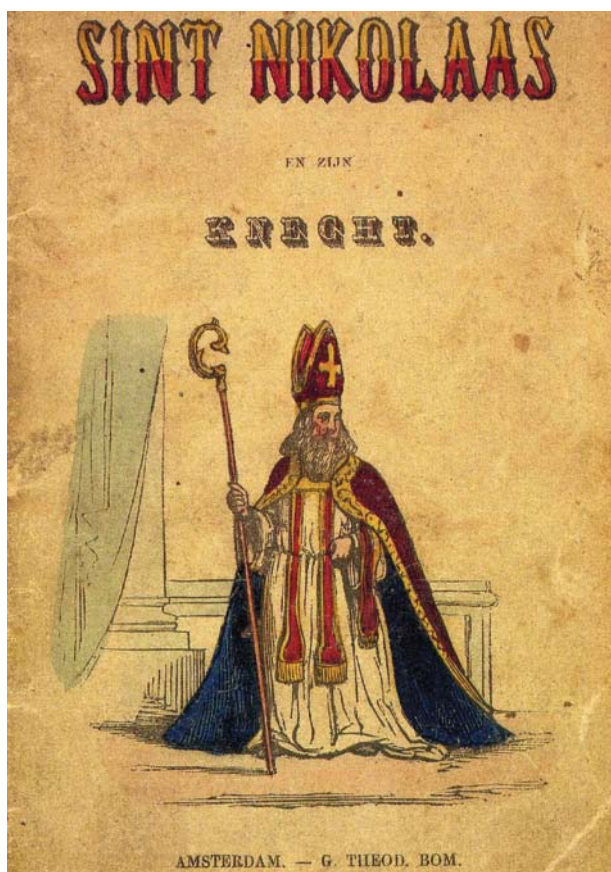
*Wie slaat dit Godsgebouw niet met bewondering gade,
De katholieke kerk op de Prins Hendrikkade. (...)
De stoep, het hekwerk en de prachtige pilaren,
Geen kerk in Nederland, die haar kan evenaren.*

Dat parochiaan C.H. Kremers met regels als deze zijn vreugde uitte bij de inwijding, op 7 februari 1887, van de Nicolaaskerk in Amsterdam, valt wel te begrijpen. Het was een ongewoon, zo niet wonderlijk gebouw. Het kerkbestuur had immers gekozen voor het ontwerp, met neorenaissancistische en neobarokke elementen, van architect A.C. Bleijs (1842-1912), en niet voor de neogotiek, de huisstijl sinds het midden van de 19de eeuw van het aan zelfbewustzijn winnende katholicisme. Dat getuigde van een zekere eigenzinnigheid. Al werd, aldus een collega-architect in datzelfde jaar 1887, gebroken ‘met den sleur, waarin de bouwers van nieuwe R.-K. Kerken langzamerhand zijn vervallen’, het risico was wel ‘dat in de oogen van vele Katholieken een kerk waaraan Renaissance-motieven voorkomen, niet het ware karakter draagt’. Maar misschien zocht men daardoor, met een katholieke variant, juist aansluiting bij de gelijktijdige opbloei van de Hollandse renaissance als een nationale bouwstijl. Die ambivalentie, die spanningsverhouding tussen accentuering van het katholieke of het nationale, was niet misplaatst bij een naar de heilige Nicolaas genoemde kerk.

Maar deze kerk bracht toch allereerst de nauwe band tot uitdrukking die bestond tussen de heilige Nicolaas en de stad Amsterdam en zijn inwoners, de katholieken voorop. ‘Statig, krachtig als een reus!’ stond deze nieuwe Nicolaaskerk daar, als opvolger van de Oude Kerk, eveneens aan Nicolaas toegewijd, maar ‘Ons ontnomen door den geus’, zoals het in een ander feestgedicht heette. Nicolaas werd gepresenteerd, onontkoombaar voor iedereen die de stad vanuit het Centraal Station binnenkwam, als de heilige die al eeuwenlang de patroon van de stad was geweest. Dat besef was wel van betrekkelijk recente datum. Pas

in 1857 kreeg de bekende schuilkerk aan de Oudezijds Voorburgwal, bekend als 'het Hert', 'het Haantje' of 'Ons' Lieve Heer op Solder', officieel de naam Nicolaaskerk. Toen deze kerk te klein werd, ging de naam, in een bewuste, maar feitelijk onjuiste, poging om een lijn van continuïteit tussen de drie kerken te creëren, over op de nieuw gebouwde kerk aan de Prins Hendrikkade.

Dat was een uitvloeisel van een breder streven van, niet alleen Amsterdamse, katholieken sinds het midden van de 19de eeuw om hun plaats op te eisen in het beeld van het verleden. Dat Nicolaas een heilige bisschop was, kan bij de herwaardering van zijn iconische functie ook een rol hebben gespeeld, zo kort na de instelling van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Nederland had, schreef *De Tijd* in 1859, immers al zo'n drie eeuwen geen bisschoppen meer gezien. Maar het ambt was, dankzij de viering van het sinterklaasfeest, 'toch bekend' gebleven: 'De populariteit van St. Nicolaas had het in eere gehouden.' Misschien had de (anonieme) auteur daarbij het sinds 1850 in Amsterdam ver-

Voorzijde van Jan Schenckman, *Sint Nikolaas en zijn knecht*, Amsterdam 1850. (collectie Wim Theunissen)

schenen en snel geliefde kinderboekje van Jan Schenkman, *Sint Nikolaas en zijn knecht*, voor ogen, waar de heilige alleen al op het omslag in prachtig bisschopsgewaad te zien was.

Het sinterklaasfeest verleende Amsterdam en zijn Nicolaaskerk nog in ander opzicht extra glans. Dezelfde auteur claimde beide als niet minder dan de *fons et origo* van dit feest in Nederland.

159

De heilige Bisschop was de patroon van Amsterdam, en in de dagen, toen alle steden en gemeenten het feest van haren Schutsheilige met de grootste geestdrift vierden, bleef het kerkelijk leven niet besloten binnen de enge muren van een gebouw, maar verspreidde zijne krachtige sappen heinde en verre naar buiten. Zoo kwam die eigenaardige viering van den St. Nicolaasdag, welke wij thans beleven, in de wereld. [Toen Amsterdam] de grootste, rijkste en invloedrijkste stad van de Vereenigde Nederlanden werd, verspreidden zich haar zeden en gewoonten over het gansche land, en ongemerkt en langzamerhand vierde men op alle punten het Feest van haren patroon.

Door opname van dit artikel in het in 1863 verschenen en meermalen herdrukte 'huisboek' *De feestvierende Katholieke Kerk in Nederland* moet dit idee in wijde, in ieder geval katholieke kring bekend zijn geraakt. Zover gingen niet-katholieke, liberaal-vrijzinnige auteurs als Jan ter Gouw (1814-1894) en Eelco Verwijs (1830-1880) die in dezelfde tijd over het feest schreven niet, maar ook zij erkenden de nauwe band tussen Sinterklaas en Amsterdam. Beiden verwezen ten bewijze onder andere naar de 17de-eeuwse gevelsteen in het huis aan de Dam, hoek Damrak. Daarop wekt een zegenende 'Sinterclaes' drie jongetjes volgens de legende weer tot leven uit het pekelvat waartoe een kwaadaardige slager hen had willen veroordelen.

Het was dan ook zeker niet toevallig dat het drie meter hoge zandstenen beeld van de Amsterdamse beeldhouwer Bart van Hove (1850-1914) dat in 1886 in de voorgevel van de nieuwe Nicolaaskerk geplaatst werd een soort kopie was, maar nu 'in schoonen renaissance-stijl' aldus *De Tijd*, van de gevelsteen op de Dam. Binnen in de kerk, langs de wanden van het middenschip, schilderde Jan Dunselman (1863-1931) zestien taferelen uit het leven van de heilige Nicolaas – uniek voor een Nederlandse kerk. De laatste twee scènes tonen laatmiddeleeuwse en moderne Amsterdammers, in verering neergeknield aan weerszijden van een soortgelijk beeld van de zegenende Nicolaas bij de kinderen in de kuip. Achter beide groepen zijn de contouren van zowel de oude als de nieuwe Nicolaaskerk zichtbaar. In 1891 verwoordde iemand in *De Tijd* aldus datzelfde gevoel van continuïteit:

Gevelsteen in het pand op de hoek van Damrak en Dam in Amsterdam.
(foto Vereniging Vrienden van Amsterdamse Gevelstenen)

De oude Sint-Nicolaas tuigt nog voor den eerbied en de liefde, die Amsterdams zonen eertijds voor den Heilige hadden, en de nieuwe, die fier en frank, statig en slank daar aan den Ijkant staat (...), zegt aan allen dat die eerbied en die liefde niet zijn verflauwd. Heerlijke Sint-Nicolaaskerk, wat men ook van uw bouw moge zeggen, zoo dikwerf ik u zie bij mijn terugkeer in die stad, met uw patroon voor de borst en uw stralend gouden kruis in top, zingt mijn hart het lied mee, dat gij daar eeuwenlang, hoop ik, ter eere van Sint-Nicolaas zult zingen.

Het kon duidelijk zijn dat wie iets met Sint Nicolaas wilde, in Amsterdam op de Prins Hendrikkade moest zijn, met de Dam als goede tweede. En omgekeerd, dat wie iets met Amsterdam wilde, in Sinterklaas een krachtig symbolisch vehikel kon vinden. Zo moet eind 1934 een groepje bekende Amsterdammers hebben geredeneerd. Na het bloedige Jordaanoproer van die zomer achtten zij het dringend gewenst dat de stad een ander, positiever en eendrachtiger beeld van zichzelf presenteerde. Daartoe wilden zij, in hun eigen woorden, ‘een nieuwe traditie invoeren’: de aankomst en intocht van Sinterklaas. Verscheidene andere plaatsen waren Amsterdam daarin al veel langer voorgegaan. De nu oudst bekende intocht was in Den Briel in 1870, waar ‘St.-Nikolaas, te paard gezeten en vergezeld van eenige knechts in livrei, die een versierden wagen met geschenken voortduwden, een togt door de stad’ maakte. Een vroeg voorbeeld van de aankomst per boot is Helmond, waar in 1913 ‘honderden den goeden Sint [stonden] op te wachten aan de haven, waar schoten gelost werden, toen hij aan wal stapte en zijn schimmel besteeg, begeleid door zijn zwarten knecht’.

Maar zuiver lokaal beschouwd was die claim van een ‘nieuwe traditie’ wel enigszins gerechtvaardigd. Niet omdat Amsterdam Sinterklaas in persoon of zelfs te paard niet kende, maar omdat het juist zuchtte onder een teveel aan Sinterklazen. Door hun dienstbaarheid aan allerlei winkeliers verduisterden zij het zicht op de enige, echte Sinterklaas. Het ‘Sinterklaasfeest [was] vervlakt tot een maskeradekermis, den Sint verlaagd tot een pias in bisschopskleeren’, vond *De Maasbode* in 1933. Een ‘officiële’ aankomst en inkomst, met ontvangst door de burgemeester – elders eerder evenmin onbekend –, kon dat waarmerk van authenticiteit verlenen. In Amsterdam ging Sinterklaas in 1934, voor het eerst, met groot gevolg, van boord aan de Prins Hendrikkade. Dat sprak vanzelf, wist ook de *Katholieke Illustratie*, de geschiedenis voor de gelegenheid soepel aanpassend aan de vereisten van het moment: ‘Juist daar waar de Sint vandaag aan wal stapt, bij de Sint-Nicolaaskerk, was vroeger het centrum van zijn verering.’ Maar ook de gevelsteen aan de Dam werd niet vergeten. Als onderdeel van de intocht liet Sinterklaas daar plechtig een krans om hangen.

Dat de ‘echte’ Sinterklaas in Amsterdam was ingehaald maakte, alleen al door de grootschaligheid en welgemeende ernst waarmee dat gebeurde, ook buiten de stad zelf grote indruk. Daarmee hing ook samen dat goed benadrukt werd – misschien meer dan elders in het verleden – dat Sinterklaas in Amsterdam de eerste stappen op *Nederlandse* bodem zette. De stad stond, zoals het een hoofdstad betaamt, in dit opzicht als *pars pro toto* voor de natie. Na de oorlog kwam dat nog duidelijker tot uitdrukking.

Amsterdam, Prins Hendrikkade, 20 november 1954. Pastoor P.J. Aarts tussen Sinterklaas, de prinsessen Margriet en Marijke en koningin Juliana. (collectie KDC).

Want nu nam ook de koninklijke familie, met de opgroeiende prinsesjes, aan de ontvangst van Sinterklaas in Amsterdam deel. Aanvankelijk op de Dam, waar steeds de officiële begroeting door diverse autoriteiten had plaatsgevonden. In 1953 en 1954 stelde koningin Juliana zich echter met haar twee jongsten, Margriet en Marijke, al op aan de Prins Hendrikkade, precies, aldus *De Tijd*, zoals 'alle moeders die temidden van hun reikhalzende kinderen de komst van Sint Nicolaas verbeidden'. Onder het gebeier van de klokken van de Nicolaaskerk en het geluid van saluutschoten en sloopssirenes, kwam de 'Spanje' aanvaren en ging de Sint aan wal. 'Vindt U dat Uw dochters goed hebben opgepast?' vroeg hij de koningin. 'Net zo braaf als andere Nederlandse kinderen,' luidde het antwoord. Daarna hield Sinterklaas zijn intocht in de stad, dat jaar bekeken door zo'n driekwart miljoen mensen. Ter plekke, want in de jaren vijftig en begin jaren zestig zond ook de televisie de aankomst en delen van de intocht uit. Dat vergrootte nog eens de nationale betekenis van de aankomst

in Amsterdam. Men zag, schreef *de Volkskrant* in 1953, een ‘tot werkelijkheid geworden sprookje’, dat tegelijkertijd ‘een voor heel dat volk ernstige en gewichtige zaak’ was.

In hoeverre was het ook een katholieke zaak? Gezien de in de 19de eeuw gemaakte aanspraak op het sinterklaasfeest is het opvallend dat enige katholieke signatuur vrijwel ontbreekt. Alleen in het eerste jaar, 1934, was Sinterklaas op het binnenplein van het stadhuis toegezongen door zeventien kinderen van het R.K. Amsterdams kinderkoor en van het R.K. Jongensweeshuis. De Nicolaaskerk zelf speelde geen rol. Voor Godfried Bomans (1913-1971) was dat vanzelfsprekend: ‘Kerken, die aan hem speciaal zijn toegewijd, betreedt hij [Sinterklaas] helemaal niet. Hij acht dit enigszins pedant.’ De pastoors hielden zich op de vlakte. Een uitzondering was pastoor P.J. Aarts, die in 1954 ‘dankbaar van de gelegenheid gebruik maakte de schutsheilige van zijn kerk de hand te drukken’. Aarts voelde blijkbaar een speciale band met Nicolaas. Want meteen bij zijn aantreden in 1936 had hij ‘het apostolaat ter zee, havendistrict Amsterdam’ plechtig toegewijd aan de heilige Nicolaas door in de kerk ‘een scheepsmodel als ex-voto’ op te hangen. Het bootje, of een opvolger daarvan, is nog steeds te zien boven de hoofdingang. Maar een betrokkenheid bij het sinterklaasfeest spreekt daaruit niet direct. Dat kan, in ieder geval deels, verklaard worden door het ingewikkelde karakter van de verhouding tussen katholieken en Sinterklaas.

HOE KATHOLIEK IS SINTERKLAAS?

In de tweede helft van de 19de eeuw werden katholieken in Nederland regelmatig bevraagd op hun loyaliteit aan de Nederlandse natie. Zij mochten dan betrekkelijke laatkomers zijn op het speelveld van de publieke symboliek, waarop dominante posities al waren ingenomen door liberalen en orthodoxe protestanten, zo’n ondergeschikte positie lieten katholieken zich niet langer welgevalen. Hun voormannen betoogden met verve dat de betekenisinhoud van ‘het nationale’ niet eenzijdig en eenduidig kon worden vastgesteld, en dat bovendien een accentueren van het eigene van wat katholieken onderling bond geenszins strijdig was met, ja zelfs moeiteloos kon overlopen in, een volwaardige identificatie met ‘Nederland’. Een goed voorbeeld van die tweeledige strategie is de reeks *Neerlands Heiligen* (1898-1904) van de redemptorist J.A.F. Kronenburg (1853-1940). Nicolaas wordt daarin evenwel niet behandeld. Al had hij onmiskenbaar een band met Nederland, daaruit afkomstig was hij niet. Afgezien daarvan was zijn status als heilige rond 1900 niet geheel helder.

Dat was het gevolg van veranderende opvattingen over het verband tussen Nicolaas en het naar hem genoemde feest. In 1859 was in *De Tijd* betoogd dat de 'oorsprong' van het sinterklaasfeest 'ontegenzeggelijk in het Katholicismus' lag. Uit de kerkelijke viering van het feest van Sint Nicolaas was, in de periode vóór de Reformatie, een 'eenigszins van aard (veranderd)' familiefeest gegroeid, dat niettemin 'altijd duidelijk de kenmerkende eigenschappen van den heilige, milddadigheid en liefde jegens de kinderen, bleef vertoonen'. Daarmee herinnerde het feest, in zijn katholiciteit, aan de 'oude eenheid in den boezem onzer bevolking' en daardoor had het zo'n 'geheel Hollandsch', in de zin van nationaal, karakter.

In zijn studie *Sinterklaas* (1863) onderstreepte Eelco Verwijs niet minder het nationale van de sinterklaasviering. Maar wat betreft de herkomst van de curieuze voorstellingen en praktijken die het feest kenmerkten kwam hij tot een geheel andere conclusie. Verwijs onderzocht het leven van en de legenden rond Nicolaas, evenals de rituelen met de kinderbisschop in vroegmiddeleeuwse schoolgemeenschappen, maar meende dat in die richting onvoldoende verklaringen gevonden konden worden. Sterk beïnvloed door het onderzoek dat met name in Duitsland plaatsvond, stelde hij dat de sinterklaas-'gebruiken' 'niet eene nalatenschap (waren) van den Katholieken voortijd, in de Katholieke kerk ontstaan'. Ze 'waren vele eeuwen ouder dan het Katholicisme hier te lande, ze waren eene nalatenschap uit den heidensch Germaanschen voortijd'. Deze zienswijze maakte snel opgang in liberaal-intellectuele kringen.

De breuk die zich vanaf de jaren zestig van de 19de eeuw aftekende tussen liberalen en katholieken, kan ertoe hebben bijgedragen dat zelfbewuste katholieken deze stellingname als tegen hen en het katholicisme gericht gingen beschouwen. Goed merkbaar is dat in de, op eerdere artikelen in *De Tijd* gebaseerde, brochure *Sint Nicolaas. Zijn feest en gebruiken* (1897) van iemand die zich 'Joës a Leydis' noemde. In publicaties over de 'Germaanse' wortels van bijvoorbeeld het sinterklaasfeest las hij een ideologisch gemotiveerde poging om het katholieke verleden uit het verhaal over Nederland weg te schrijven. Maar voor hem stond vast dat alleen al het woord Sinterklaas 'een echt Hollandsche en echt katholieke uitdrukking' was. De bewering 'dat de viering van de Sint Nicolaasdag op den 6en December is ingevoerd ter vervanging van een feest, dat op dien dag plaats vond ter eere van den Noordschen afgod Wodan', sneed geen enkel hout. 'Niemand ter wereld heeft nog aangetoond, dat er bij de Heidenen een feest bestond, waarbij de kinderen hun schoeisel zetten, dat, terwijl zij sliepen, met lekkernijen werd gevuld.' Zelf meende hij te kunnen aantonen dat 'elk gebruik aan de viering van den St. Nicolaasavond en dag verbonden, [is] af te leiden uit het leven en de wonderen van den beroemden bisschop van Myra'.

Intocht van Sinterklaas bij de Sint-Nicolaaskerk in Amsterdam, waar zijn schip zojuist is aangemeerd, 22 november 1952. (collectie KDC)

A Leydis had er ongetwijfeld niet op gerekend dat zijn visie onmiddellijk gehekelde zou worden door juist andere katholieken, in casu katholieke academici, die evenzeer bedacht waren op de nationale reputatie van katholieken. De priester en kerkhistoricus Gisbert Brom (1864-1915) schreef replieken in *De Tijd* en in 1898 een zeer uitvoerige boekbespreking in *De Katholiek*. De eveneens gepromoveerde priester en volkskundige Jos. Schrijnen (1869-1938) vulde diens betoog aan met zijn *De H. Nikolaas in het folklore* (1898). Met name Brom, veel 'klinkklaren onzin lezende', zette Joës a Leydis weg als een volstrekte amateur, die in zijn blinde geloofsijver de resultaten van serieus te nemen wetenschappelijk onderzoek terzijde schoof. Er was volgens hem bij niet-katholieken 'niet eens veel antipapisme voor nodig' om gehakt te maken van diens boekje en 'dan triumfantelijk te roepen: "Ziedaar een proeve van ultramontaansche geschiedschrijving!" Tegen zulk een risico dient krachtig gewaakt.' Hadden

Brom en Schrijnen berust in de conclusies van A Leydis, dan zouden zij zich, naar hun oordeel, belachelijk hebben gemaakt in wetenschappelijk Nederland. Daarmee wilden zij, net zo goed in het belang van de katholieke zaak, de aansluiting niet missen. En daarom was het – paradoxaal genoeg – noodzakelijk Sinterklaas te ontdoen van een exclusief-katholieke toeëigening.

Al bleven Brom en Schrijnen genuanceerd, openstaan voor de mogelijkheid van een heidense oorsprong van het sinterklaasfeest stuitte menig rechtgeaard katholiek tegen de borst. 'Alleen in het hoofd van een Hollandschen protestant kon het opkomen,' schreef bijvoorbeeld een anonieme auteur in 1903 in het katholieke jeugdtijdschrift *De Engelbewaarder*, 'dat de geheele Sinterklaas en zijn optocht, niet anders zou zijn dan de in christelijken zin vervormde Odin of Wodan, de opperste God der oude Germanen.' Tegen zo iemand, hield hij zijn jonge lezers voor, moesten zij maar zeggen dat 'in 1400', toen volgens hem Sinterklaas al zijn intocht hield, 'Wodan met zijn Sleipner bij het volk reeds even onbekend waren als thans; dat die heidensche fabelen al sinds 500 jaren waren vergeten, en dat onze Nederlanders van die dagen volstrekt niet zouden te bewegen geweest zijn dien ouden afgod zijn vorige eer terug te schenken.' Aan een ondubbelzinnige (re-)katholisering van de heilige en zijn feest als deze dankte Nicolaas ongetwijfeld in 1915 zijn plaats in de bundel *Roomsche adel. Honderd heiligenlevens ten gebruike van het katholiek onderwijs* van J. Aarts.

De 'Germaanse' interpretatie van Sint Nicolaas kwam in belangrijke mate voort uit het onmiddellijk in het oog springende 'vreemde', en daardoor raadselachtige, van de rituele praktijken op het feest in diens naam. Met een concept als 'heiligenverering' vielen die moeilijk in overeenstemming te brengen. In de 19de eeuw sprak het vanzelf dat die wonderlijke voorstellingen pas begrepen konden worden door de blik naar 'onderen' te richten: in de tijd, dus naar een voorchristelijke, 'heidense' periode, en ook sociaal, door te zoeken naar de leefwereld van het 'volk'. Maar vruchtbaarder dan te zoeken naar 'oorsprongen' was het om oog te hebben voor transformaties, waarvoor in dit geval het begrip 'kerstening' dienst deed.

Anton van Duinkerken (1903-1968) beschreef dat proces in zijn bijdrage over de heilige Nicolaas in het boek *Met de heiligen het jaar rond* (1949) aldus: 'Heidense wensvervullings-gebruiken kerstenen zich in de verrassingstechniek van strooi-avond, doch bij die kerstening beleeft de patroon der Westerse scheepvaarders [Nicolaas] een *merkwaardige overgang* van historische persoon tot *zinnebeeldige figuur*' [mijn cursiveringen, J.H.]. Alsof hij zelf geschrokken was van deze gedachte, maakte Van Duinkerken direct daarna pas op de katholieke plaats, door niet minder te stellen dat Nicolaas, 'met al zijn oud-heidense rudimenten en misschien nieuw-heidense surprises niet meer (kan) worden

losgemaakt van het ware kenmerk der katholieke heiligen: de gelijkenis met Jezus Christus.' Maar door Nicolaas tegelijkertijd te conceptualiseren als een symbolische 'figuur' verwoordde hij wel een inzicht dat die andere grote transformatie, de Reformatie, kon inpassen in het verhaal over Nicolaas en Nederland. Zijn nadruk op het 'algemeen christelijke' dat in Nicolaas manifest was, droeg daar ook aan bij.

167

In die geest schreef Van Duinkerken ook zijn *Geschiedenis van Sinterklaas* (1948), een eerder als feuilleton in *De Tijd* verschenen, feit en fictie vrijelijk vermengende 'legende', zoals hij het zelf noemde, over het leven van Nicolaas in de vierde eeuw. Daarin verklaarde hij, quasi terloops, tevens het ontstaan van kenmerken van het Nederlandse sinterklaasfeest als het witte paard, eetbare letters en de zwarte dienaar. Doordat hij in het boek impliciet, voor de toenmalige lezer herkenbaarder dan voor latere, ook de vlak na de oorlog spelende problematiek van de bijzondere rechtspleging verweefde, kreeg het een te tijdsgebonden karakter om een blijvende rol te kunnen spelen in de Nederlandse sinterklaasliteratuur.

Een geliefd thema in vrijwel ieder kranten- en tijdschriftenartikel, en zeker in dat van katholieke signatuur, over de geschiedenis van het sinterklaasfeest is de onderdrukking daarvan door gereformeerde predikanten en overheden. 'De hervormers der xviiie eeuw toch namen aanstoot aan de vereering van St. Nicolaas en noemden het een "restant der paperijen"', schreef bijvoorbeeld de *Katholieke Illustratie* in 1878. En tegelijkertijd leende juist Sinterklaas zich *niet* voor een rol in de door katholieken overigens zo graag gekoesterde 'onderdrukkingsmythe'. 'Opmerkelijk is het', aldus de *Katholieke Illustratie* van 1884, 'dat de goede Sinterklaas de eenige is, welke van den protestantschen afkeer voor heiligenvereering verschoond is gebleven'; ja zelfs, in de woorden van *De Tijd* van 1929, 'door den felsten sintenhater geëerd wordt'. Met instemming had *De Tijd* in 1887 al afgedrukt: 'De gehechtheid van het Nederlandsche volk aan zijn Sinterklaas (...) is dus sterker gebleken dan de vijandige gezindheid van de toenmaals heerschende kringen.' Daarmee kwam, opnieuw, het 'volk' in beeld. Hoe viel die 'gehechtheid' te verklaren?

In de later door Van Duinkerken aangegeven richting had Verwijs – die het had over een soortgelijk 'zeker instinct' – al gesteld dat 'het feest van den Katholieken kerkheilige (...) met het Nederlandsche volk allengs geprotestantiseerd werd'. Dat ook de heilige zelf zo'n transformatie had ondergaan, werd in 1912 in de *Katholieke Illustratie* onverbloemd naar voren gebracht door de franciscaan Donatus van Adrichem. 'Om den Sint zelf, om den heilige zooals de geschiedenis hem leert kennen, daarom bekommert het volk zich niet; het maakt hem tot een kindervriend, en als zoodanig wordt Sinterklaas feestelijk

herdacht. (...) de heilige werd vergeten en alleen de bisschop met mijter, staf en langen, grijzen baard bleef. Hij was kortom, en met eenvoudig voorbijgaan aan de vragen waar academici mee worstelden, een imaginaire figuur geworden. Dit inzicht sijpelde door, zoals in *De Maasbode* in 1927: 'Het nationale heeft hier het religieuze bijna volkomen verdrongen. De heilige volks- en kindervriend werd de rijke man uit Spanje, de weldoener van Nederland's jeugd.'

Men kon het, zoals *De Maasbode*, betreuren dat van 'dit Katholieke' in het feest 'over 't algemeen weinig meer overgebleven' was, maar tegelijkertijd bezaten katholieken daarin een uiterst waardevol goed. 'Zoo is het Sinterklaasfeest een echt Nederlandsch feest geworden (...) Deze heilige van het katholieke altaar is de verbroederingsgeest voor alle gelooven, symbool van éénheid, goedheid en liefde, symbool van volkskracht', aldus *De Tijd* in 1929. Katholieken konden door middel van het sinterklaasfeest iets als een eerstgeboorterecht op een Nederlandse identiteit doen gelden. Daarbij speelde de herin-

Sinterklaas zegent de kinderen op de ziekenzaal. (uit *Het Weekblaadje voor de Roomsche Jeugd*, 2 december 1922)

nering – ‘de heugenis aan ons katholieke volksbestaan’, zoals *De Tijd* in 1925 schreef, een echo van de al genoemde ‘spranken der oude eenheid in den boezem onzer bevolking’ uit *De Tijd* van 1859 – een cruciale rol. De gemene deler van het pre-reformatorische katholicisme werd het sjabloon voor de band tussen Nederlanders onderling. De herinnering daaraan kon sluimeren of opflakkeren, maar al te prat hoefde of kon men daar maar beter niet op gaan. In die zin is de terughoudende opstelling van de pastoors van de Nicolaaskerk wel te plaatsen. Door de verdere nationalisering van het sinterklaasfeest in de tweede helft van de 20ste eeuw werd die katholieke stille kracht als het ware overbodig.

SINTERKLAASVIERING MET EEN ROOMSE KLEUR?

Zo nationaal als het sinterklaasfeest ook was, voor katholieken had het, alleen al doordat een heilige in bisschopsgewaad centraal stond, tegelijkertijd in de praktijk van de viering lang iets ‘eigens’. ‘Wat schittert zijn mijter, wat straalt zijn gelaat!, Hoe schoon is zijn kromstaf, Hoe rijk zijn gewaad!’ luidde bijvoorbeeld een variant, voorgesteld in *De Engelbewaarder* van 1897, op het bekende ‘Zie ginds komt de stoomboot’. Niet-katholieken zullen dat niet zo gauw meegezongen hebben. ‘Ze heeft immers zo’n roomsche kleur, deze feestviering’, vond *De Tijd* in 1894. Dat bleek alleen al uit het feit dat ‘de St Nicolaas-avond eigenlijk het glanspunt van het feest’ was, zoals in de katholieke liturgie de vooravond van een kerkelijk feest ‘vaak luisterrijker dan de dag-zelf’ gevierd werd. Vergeten of onbekend was dat meestal wel, zodat Schrijnen pakjesavond in zijn *Nederlandsche volkskunde* (1915; 1930²) vanuit katholiek perspectief typeerde als een ‘late, gladstrijkende en prozaische vervorming van de vigilie-viering van Sinterklaas op 5 December’. Kwam dat ‘specifiek roomsche’ nog op een ander vlak tot uitdrukking, zoals de ‘mijter zonder kruis’ een icoon werd van een protestantse inkleuring van het feest? Opvallend, afgaande op zwart-wit foto’s uit de eerste helft van de 20ste eeuw, is dat Sinterklaas in een katholieke omgeving vaak een witte of lichtgekleurde mijter en mantel draagt, in plaats van een rode. Mogelijk werd daarmee aansluiting gezocht bij de liturgische gewaden van ‘echte’ bisschoppen.

Tijdens een door Joseph Alberdingk Thijm (1820-1889) in het tijdschrift *Eigen Haard* van 1880 beschreven ‘strooiavond’ in Amsterdam in het begin van de 19de eeuw in een katholieke familie vraagt een al wat wijzer jongetje: ‘hoe zit ’t nou eigenlijk in mekâar? (...) Is Sinter Niklaas in den Hemel, of woont ’i in Spanje?’ Hier botsten een nationale en een katholieke (niet alleen Vlaamse)

opvatting over de verblijfplaats van een heilige die tevens imaginaire geschenkenbrenger was. *De Engelbewaarder* van 1919 verhaalde hoe de dag eindigt in de hemel. 'St. Petrus stond op van zijn vouwstoeltje bij de hemelpoort en klepte 't avondklokje.' Alle heiligen pakken hun kerkboek om de vespers te gaan zingen. Alleen Sint-Nicolaas kan deze dag niet mee. Hij gaat in de bibliotheek, waar engelen in lijvige boeken aantekening houden van het gedrag van ieder mens, naar 'een kleiner en lager boekenkast (...), de Hollandsche. Dan bracht een engel een leuningstoel aan, en St. Nicolaas begon te lezen in al het goede en 't kwade van de Nederlandsche jeugd. En hij probeerde het te onthouden zoo goed z'n oude hersens het hem toelieten.' Als hij daarmee klaar is, daalt hij op zijn schimmel af naar de aarde. Tot midden 20ste eeuw worden beide locaties, de hemel en Spanje, naast elkaar in katholieke jeugdtijdschriften genoemd, schijnbaar probleemloos. In zijn 'Kleine catechismus van St. Nicolaas' (1945) loste Godfried Bomans dit 'probleem' elegant, en typisch rooms, op. 'Vraag: Is Sinterklaas in de hemel? Antwoord: Wis en waarachtig (...) Vraag: Hoe kan Hij dan elk jaar uit Spanje komen? Antwoord: Dat Sinterklaas in de hemel is, en toch elk jaar uit Spanje komt, is weer een van die mysteries, die wij met blijmoedigheid moeten aanvaarden.' Desalniettemin wist deze katholieke variant zich in het proces van nationalisering van het feest, bij gelijktijdige afname van het katholieke in de samenleving, niet te handhaven tegenover 'Spanje'.

Van de wijze waarop katholieken thuis sinterklaas gevierd hebben, valt een glimp op te maken uit de sinterklaasverhalen die ieder jaar in katholieke tijdschriften verschenen. Als zodanig hebben deze verhalen tegelijkertijd hun normatieve bijdrage geleverd aan de verspreiding van het feest. Het katholieke licht op als Sinterklaas bij binnenkomst iedereen zijn zegen geeft, of als zijn zetel zich bevindt, in een verhaal in de *Katholieke Illustratie* van 1888, 'onder een soort van troonhemel'. Zoals het bij een bisschop betaamt, moesten kinderen voor hem neerknielen – bij niet-katholieken ondenkbaar – voor de persoonlijke ondervraging. Daarbij speelde de toetsing van de godsdienstige kennis een grote rol. 'Laat maar eens gauw hooren hoe mooi je bidden kunt', zegt een vader in het *Kleuterblaadje* van 1929. 'Nol begon dadelijk. Hij had wel alle gebeden achter elkaar op willen zeggen. Maar Sint zei al gauw: "Genoeg! Je kent ze prachtig. Een extra groote blokkendoos, Piet!"' Het ging daarbij vooral om het Onze Vader en het Weesgegroet. Maar Sinterklaas kon eveneens vragen, in *De Engelbewaarder* van 1909, 'wie het langst de Zondagspreek van den Pastoor onthoudt', of, in *De Maasbode* van 1934, een rapport prijzen met 'een negen voor kerkbezoek... 'n acht voor je catechismus... Prachtig, hoor, keurig!' En na het feest kon een moeder in het *Kleuterblaadje* van 1936 zeggen: 'We zullen heel mooi ons avondgebedje bidden en een extra Weesgegroet uit dankbaar-

St. Nicolaas-Comité van de R.K. Volksbond, afdeling Heemskerk, ca. 1939.
(collectie Historische Kring Heemskerk)

heid voor de prachtige cadeaux.' Sinterklaas werd onmiskenbaar ingezet om de godsdienstige opvoeding, en daarmee de identiteit, van katholieke kinderen te ondersteunen.

Dat werd uiteraard voortgezet op de katholieke scholen, waar Sinterklaas niet alleen informeerde naar de vorderingen op het gebied van rekenen en taal, maar ook vragen stelde 'uit den Catechismus, dien hij', in een verhaal in 1930 in *Het weekblaadje voor de Roomsche jeugd*, 'wel heelemaal uit z'n hoofd leek te kennen'. Afgezien van een rol voor de kapelaan bij de vormgeving van het feestprogramma tijdens of na afloop van het bezoek van Sinterklaas week de sinterklaasviering op de katholieke school waarschijnlijk verder weinig af van die op andere typen lagere scholen. Wel was van belang dat men het feest in eigen, katholieke kring vierde. De grote waarde die daaraan vooral in de eerste helft van de 20ste eeuw werd gehecht, leidde ertoe dat er vrijwel geen vereniging van katholieke signatuur was die niet voor haar leden een eigen sinterklaasfeest organiseerde. De identiteitsvormende betekenis daarvan komt bijzonder pregnant tot uitdrukking bij de sinterklaasfeesten die afdelingen van arbeidersorganisaties als de R.K. Volksbond, in het bisdom Haarlem, en de R.K. Werkliedenvereniging elders vanaf de jaren twintig voor de kinderen van hun leden organiseerden. Honderden, soms duizenden kinderen ter plaatse, die het

sinterklaasfeest thuis waarschijnlijk in slechts minimale vorm kenden, zagen daar Sinterklaas en kregen van hem een cadeautje en snoepgoed. Maar over hun hoofden heen ging het primair om de aanwezige vaders. In Tilburg had in 1923 'de H. Bisschop menig vermanend woord over hunne plichten vooral jegens de R.K. Werkliedenvereniging', terwijl het bestuur besloot met: 't St. Nicolaasfeest, 't echte katholieke feest, blijve nog lang in eere in de Standsorganisatie onzer Roomsche werklieden'. Soortgelijke geluiden waren overal elders te horen. Tot in de jaren zestig werd dit type feesten gehouden, bij bijvoorbeeld de Volksbond in Heemskerk tot 1968. 'Toen is het', aldus een betrokkene, 'eigenlijk zomaar afgelopen.'

Als typerend voor een katholieke invulling van het sinterklaasfeest is wel de beoefening van de caritas beschouwd. In Vlaanderen kregen sinds het midden van de 19de eeuw de armen dan iets extra's via de Vincentiusverenigingen. Op waarschijnlijk iets bescheidener schaal gebeurde dat ook in Nederland, zoals in Roermond en Haarlem, waar Sinterklaas op het feest van Vincentius in 1875 'op een ezel gezeten' de feestzaal binnenkwam. Vrijwel ieder jaar was in beschouwingen of verhalen in katholieke bladen een oproep te vinden aan de meer-gegoeden om met sinterklaas de armen, 'die toch de bijzondere vrienden van God en van Sint Nicolaas zijn' aldus *De Engelbewaarder* in 1903, en vooral hun kinderen, niet te vergeten. Alleen al in georganiseerd verband werd daaraan door katholieken inderdaad gevolg gegeven, maar zij liepen – zoals steeds – twee à drie decennia achter bij liberale verenigingen of comités. Sinds de jaren zestig van de 19de eeuw hielden deze vaak groots opgezette sinterklaasfeesten met cadeautjes voor arme schoolkinderen, in een poging daardoor voor even iets van maatschappelijke vrede en nationale saamhorigheid te verbeelden. In Amsterdam werd die formule in de jaren 1880-1890 gekopieerd door de Pius-Vereeniging. Al was zo'n feest niet origineel, het kreeg wel eigen katholieke accenten. Vóór Sinterklaas uit werd, in 1889, als in een processie 'het kruis gedragen; daarop volgden eenige misdienaars en bruidjes'. En waar liberalen de kinderen als voorwaarde voor deelname 'getrouw schoolbezoek' stelden, was dat bij Pius het 'trouw bezoek van den Catechismus'.

Talrijke katholieke verenigingen en organisaties, met namen als 'Sinterklaas voor Allen' of 'Ook bij de armen de klomp gevuld', en ook parochies en patronaten, zetten deze zorg voor de armen met sinterklaas in latere jaren voort, het meest zichtbaar in de overwegend katholieke provincies. Met name in Brabant werd bedacht dat men, om de benodigde goederen en gelden voor deze uitdelingen of feesten te verkrijgen, heel goed een intocht van Sinterklaas ter plaatse kon organiseren. Zoals in Breda al in 1880, waar 'de voorgestelde heilige van menigeen geschenken ontving, om die aan anderen te kunnen uit-

reiken'. Volgens de *Katholieke Illustratie* in 1884 betekende zo'n 'omweg' in feite een herleving van identieke optochten in de Middeleeuwen, 'waaraan de goede heilige in persoon, met mijter en staf, deelnam en een beroep deed op de goedgeefsheid der brave poorters'. Toch was dit meer een katholieke toeëigening van een op zich eerder regionale dan specifiek katholieke bijdrage aan de uitbouw van het sinterklaasritueel in Nederland. Tot in de jaren dertig werden dergelijke inzamelingsoptochten in ieder geval in Brabant en Gelderland gehouden. In de jaren 1930-1950 zette de Jonge Werkman, later Katholieke Arbeiders Jeugd, zich met sinterklaas in voor kinderen in arme gezinnen. En tot op de dag van vandaag gebeurt dat bijvoorbeeld door het Sint-Nicolaas Comité in Tilburg. In plaats van op de zogeheten 'behoefte gezinnen' richt men zich daar sinds de jaren zeventig op vereenzaamde bejaarden en kinderen van illegalen, van drugsgebruikers of van ouders met schulden. Het katholieke speelt daarbij nog hoogstens ver op de achtergrond mee.

EPILOOG

Tegenwoordig komt Sinterklaas nog steeds aan op de Prins Hendrikkade, zij het niet meer direct bij de Nicolaaskerk. Het is er altijd druk, maar veel drukte wordt er over de Amsterdamse Sinterklaas niet gemaakt. Behalve in 2009, toen het protest tegen de 'geloofsneutrale' mijter die Sinterklaas in Antwerpen droeg, een mijter zonder kruis, oversloeg naar Nederland. Tot dan had het nauwelijks de aandacht getrokken dat op Sinterklaas in Amsterdam al sinds 2006 geen recht kruis stond, maar de drie gekantelde Sint-Andrieskruisjes uit het gemeentewapen. Hoe men daartoe kwam is niet helemaal duidelijk. De ontwerper van het dat jaar nieuw benodigde pak van Sinterklaas zou slechts een 'knipoog naar Amsterdam' hebben willen maken. Sint-Andrieskruisjes sierden bovendien al veel langer de stola van de Amsterdamse Sint. Maar daarnaast viel te beluisteren dat Sinterklaas in het 'multi-etnische' Amsterdam een 'universele figuur' diende te zijn. In feite wilde men daarmee bevorderen dat islamitische Amsterdammers, die mogelijk in het prominente kruis daarvoor een obstakel zouden kunnen zien, volop aan het feest konden deelnemen.

Amsterdammers namen vrijwel geen aanstoot aan de 'multicultimijter'. Maar Jan Schinkelshoek en Ad Koppejan, Tweede-Kamerleden voor het CDA, zagen daarin het zoveelste bewijs voor een alsmaar voortschrijdende, door de overheid aangemoedigde secularisering van de publieke ruimte. Christelijke symbolen, zoals het kruis op de mijter van Sinterklaas, dienden daar juist niet weggemoffeld te worden. Hun christelijke toeëigening van de Sinterklaasfiguur

vond zeker bijval. Maar niet bij minister Ronald Plasterk, die zij hierover Kamervragen stelden. De geschiedenis van het sinterklaasfeest was zijns inziens slechts 'deels christelijk'. En tegenwoordig zelfs dat niet, volgens voorzitter Henk Leegte van de stichting die de intocht organiseert: 'Sinterklaas is helemaal geen religieus feest. Het is een volksfeest.'

Het zijn onverwachte echo's van de hierboven beschreven discussies onder katholieken over de status van de heilige en zijn feest en de positie daarvan in de Nederlandse samenleving. In een soms moeizaam proces maakten zij zich uiteindelijk eigen dat Sinterklaas een bisschop tussen aanhalingstekens is en dat de zichtbare figuur bij de intocht niet een waarneembare realiteit weergeeft. Veeleer is hij, zoals lang geleden al geformuleerd werd, een 'verbreedingsgeest voor alle gelooven' in Nederland. Het verrast dan ook niet dat ook Eugène Brussee, diaken van de Nicolaaskerk, in de glossy *Sint* van eind 2011 Sinterklaas 'vooral een symboolfiguur' noemt. 'Daarom is hij voor heel Nederland belangrijk.' Dat inzicht had de ophef over de Amsterdamse Sinterklaas overbodig kunnen maken.

LITERATUUR

- E. Boer-Dirks, *Sint-Nicolaas: een levende legende*, Amsterdam 1992
- E. Boer en J. Helsloot, *Het Sinterklaasboek*, Zwolle 2009
- P.A. de Boer en E.J.A. Zevenhuizen, 'Hij komt..., hij komt...', in: *Heemskring* [Historische Kring Heemskerk] nr. 14, november 1995, p. 47-61
- P. van Dael, 'Katholieke kerkinterieurs in Amsterdam tussen 1853 en 1940', in: J.D. Snel (red.), *En God bleef toch in Mokum. Amsterdamse kerkgeschiedenis in de negentiende en twintigste eeuw* (Delft 2000), p. 213-238
- F. Groot, 'Vlaggen in top en stenen door de ruiten. De natie in de stijgers, 1850-1940', in: J.C.H. Blom en J. Talsma (red.), *De verzuiling voorbij. Godsdiens, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000), p. 171-200, 277-283
- J. Hoegaerts, 'De vriend van ieder kind? Sinterklaas en de katholieke huisvaders in het negentiende-eeuwse Vlaanderen', in: *Trajecta* 17(2008), p. 314-334
- G. van den Hout, 'De kerken van St. Nicolaas', in: C. Bunnig en E. Runia, *Van Nicolaas tot speelgoedbaas* (Amsterdam 1998), p. 62-89
- J. de Jager, *Rituelen. Nieuwe en oude gebruiken in Nederland*, Utrecht 2001
- M. van Leer, *Geven rond Sinterklaas. Een ritueel als spiegel van veranderende relaties*, Amsterdam 1995
- P.J. Margry, 'Imago en identiteit. De problematische manifestatie van "het katholieke" in de Nederlandse samenleving rond het midden van de negentiende eeuw', in:

- J. Vis en W. Janse, *Staf en storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum 2002), p. 64-86
- J. Roelfs m.m.v. J.Th. Balk, *Het Amsterdams Sinterklaasboek*, Amsterdam 1982
- P. Spapens. *Sinterklaas is jarig. 100 jaar openbare Sint-Nicolaasviering in Tilburg*, Oisterwijk 2000
- Chr. van de Ven (red.), *Sint Nicolaaskerk Amsterdam*, Amstelveen 1987
- A. van der Zeijden, 'Heiligen, nationale identiteit en herinneringscultuur. J.A.F. Kronenburg (1853-1940) en zijn meerdelig seriewerk Neerlands Heiligen', in: *Trajecta* 17(2008), p. 50-78
- A. van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving*, Hilversum 2002
- A. van der Zeijden, *Suikergoed & surprises. Over Sinterklaas*. Zwolle 2008